

ΑΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΑΠΟΚΡΥΦΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ;

● **Του Ιωάννη Καραβιδόπουλου**
Ομότιμου Καθηγητή Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Η μελέτη των αποκρύφων χριστιανικών κειμένων προσήλκυσε κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες το ενδιαφέρον των ερευνητών σε διεθνές επίπεδο. Έκφραση αυτού του ενδιαφέροντος αποτελεί η ίδρυση της διεθνούς επιστημονικής Εταιρείας με την επωνυμία Association pour l'Étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne (AELAC), με έδρα τη Λωζάννη και μέλη προερχό-

μενα από πολλά άλλα πανεπιστήμια, κυρίως της Ευρώπης και της Αμερικής. Η Εταιρεία οργάνωσε το πρώτο διεθνές συνέδριο για τα Απόκρυφα τον Μάρτιο του 1995 στη Λωζάννη, εκδίδει το ετήσιο περιοδικό *Apocrypha* (μέχρι σήμερα 15 τόμοι), προγραμματίσει και εν μέρει πραγματοποίησε κριτικές εκδόσεις Αποκρύφων στο *Corpus Scriptorum Christianorum - Series Apocryphorum* (εκδ. οίκος Brepols του Βελγίου) και άρχισε επίσης να εκδίδει

μια σειρά βιβλίων τσέπης με τα Απόκρυφα κείμενα (σε γαλλική μετάφραση και με σχόλια) για ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Στο ενεργητικό της Εταιρείας πρέπει να προστεθεί και το αξιόλογο δίτομο έργο *Ecrits Apocryphes Chretiens* (Α' τόμ. 1997, Β' τόμ. 2005), όπου παρουσιάζονται σε γαλλική μετάφραση όλα τα Απόκρυφα κείμενα με εισαγωγές και σχόλια.

Ας αρχίσουμε με την ορολογία. «**Απόκρυφα χριστιανικά κείμενα**» - ή, σύμφωνα με άλλη επικρατούσα ονομασία, «**Απόκρυφα της Καινής Διαθήκης**», κατ' αντιδιαστολή προς τα «**Απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης**» - ονομάζονται διάφορα ανώνυμα ή ψευδεπίγραφα χριστιανικά κείμενα, γραμμένα από τον Β' μ.Χ. αιώνα και εξής, που δεν συμπεριλαμβάνονται στο σώμα των βιβλίων της Καινής Διαθήκης, στον «κανόνα της Κ.Δ.» (σύμφωνα με την τεχνική ορολογία), αλλά αναγιγνώσκονται απλώς ή απορρίπτονται από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς των πρώτων αιώνων. Σχετίζονται όμως με την Καινή Διαθήκη (και έτσι εξηγείται η επικρατούσα ονομασία τους) τόσο από πλευράς φιλολογικού είδους (είναι Ευαγγέλια, Πράξεις, Επιστολές, Αποκαλύψεις, αλλά και Διάλογοι, Ερωτήσεις, κ.ά.π.) όσο και από πλευράς περιεχομένου, διότι τα κείμενα αυτά αναφέρονται σε γεγονότα ή πρόσωπα που περιέχονται στην Καινή Διαθήκη, συνήθως τροποποιώντας τα, ή βρίσκονται στην προέκταση αυτών.

Ο όρος «απόκρυφος» σημαίνει αρχικά αυτό που είναι κρυμμένο και φυλαγμένο προσεκτικά. Στην προς Κολοσσαείς επιστολή λέγεται ότι στον Χριστό «εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι» (2,3), που σημαίνει ότι οι θησαυροί αυτοί είναι κρυμμένοι στον Χριστό, όχι για να μη φανερωθούν στους ανθρώπους, αλλά ότι είναι φυλαγμένοι με μοναδικό τρόπο σαν σε «θησαυροφυλάκιο», από το οποίο αντλεί ο πιστός. Ο όρος δεν ήταν αρχικά μονοσήμαντος. Σε ορισμένους κύκλους αιρετικών, που χρησιμοποιούσαν ένα ή μερικά από αυτά τα κείμενα, ο όρος είχε θετική έννοια και δήλωνε τα βιβλία που ήταν προφυλαγμένα από την κοινή χρήση, εξαιτίας του βάθους των νοημάτων τους που δεν μπορούσε (κατά την άποψή τους) να συλλάβει ο κοινός αναγνώστης. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς όμως χρησιμοποιούσαν τον ίδιο όρο με αρνητική έννοια, για να δηλώσουν βιβλία αμφίβολης αξίας και προέλευσης και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις αιρετικά, και τα κατονόμαζαν σε λίστες, που διασώθηκαν. Με τη δεύτερη αυτή έννοια επικράτησε ο όρος «απόκρυ-

φα» στην εκκλησιαστική και θεολογική γλώσσα. Θα δούμε στη συνέχεια ότι με το πέρασμα των αιώνων διαπιστώθηκε ότι δεν είναι όλα τα διασωθέντα απόκρυφα αιρετικά.

Ποια ήταν τα αίτια, που οδήγησαν στην παραγωγή αυτής της απόκρυφης φιλολογίας;

1 Πρώτα πρώτα η ευσεβής φαντασία ορισμένων αγνώστων συγγραφέων, που απέδωσαν τα έργα τους σε γνωστά πρόσωπα της Εκκλησίας, θέλησε να καλύψει τα «κενά» της Καινής Διαθήκης, ιδιαίτερα της ζωής του Ιησού και της Παναγίας καθώς και των Αποστόλων, με στόχο μερικές φορές απολογητικό. Η πληροφορία του Ιωάν. 20,30 «πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς... ἃ οὐκ ἔστιν γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ ταύτῳ» ήταν ένα επαρκές βιβλικό έρεισμα για τους αποκρυφιογράφους. Ορισμένα άλλα χωρία αποτέλεσαν επίσης έναυσμα για τη συγγραφή κάποιου κειμένου. Π.χ. η πληροφορία του Β' Κορ. 12,2 («οἶδα ἄνθρωπον... ἄρπαγέντα ἕως τρίτου οὐρανοῦ... καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι») προκάλεσε τη συγγραφή της απόκρυφης *Αποκάλυψης Παύλου*.

Πολλές φορές δευτερεύοντα ή ανώνυμα πρόσωπα της Καινής Διαθήκης αναφέρονται με συγκεκριμένο όνομα στα Απόκρυφα - όνομα που επικράτησε στην παράδοση της Εκκλησίας, κυρίως στη λειτουργική - και γίνονται πρωταγωνιστές ή διαδραματίζουν ένα πιο σημαντικό ρόλο σ' αυτά. Π.χ. ο ανώνυμος εκατόνταρχος της σταύρωσης παραδίδεται στα Απόκρυφα με το όνομα Λογγίνος (και έτσι είναι γνωστός στα Συναξάρια και τη λοιπή παράδοση), οι δυο ληστές ονομάζονται Γίστας και Δισμάς, η αιμορροούσα γυναίκα Βερονίκη κ.λπ. Συνήθως παρουσιάζονται μυθώδεις και φανταστικές διηγήσεις για περιόδους της ζωής του Ιησού, για τις οποίες δεν υπάρχουν πληροφορίες στα ευαγγέλια. Έτσι π.χ. γίνεται λόγος για τη γέννηση και την παιδική ηλικία της Παναγίας, για τα θαύματα της παιδικής ηλικίας του Ιησού, για τη φυγή στην Αίγυπτο και την εκεί κατάρρευση των ειδώλων, την κάθοδο στον Άδη και τα εκεί συμβάντα, την Ανάσταση, την ιεραποστολική δραστηριότητα των αποστόλων σε διάφορα μέρη του κόσμου κ.ά.π.

2 Η απόκρυφη φιλολογία έγινε συχνά το όχημα και το μέσο για τη διατύπωση και τη διάδοση αιρετικών διδασκαλιών. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, ιδιαίτερα των πρώτων αιώνων, κάνουν λόγο για απόκρυφες γραφές που διατείνονται ότι κατέχουν οι διάφορες ομάδες αιρετικών, και ιδίως οι Γνωστικοί, με τις οποίες παρασύρουν τους ανύπο-

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΑΠΟΚΡΥΦΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ;

πτους και αγράμματους χριστιανούς. Ο Ειρηναίος π.χ., αναφερόμενος στους Γνωστικούς, λέγει ότι έχουν «ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ὡς αὐτοὶ ἔπλασαν» και τις οποίες «παρεισφέρουσιν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα» (*Ἐλεγχος Α' 20*). Εννοεῖ ἄραγε τα γνωστά σήμερα Απόκρυφα; Για «βίβλους ἀποκρύφους» των αιρετικῶν κάνει λόγο και ο Κλήμης Αλεξανδρεὺς (*Στρωματεῖς Α' 15. Γ' 4*), ο δε Ωριγένης, σχολιάζοντας τον πρόλογο του κατὰ Λουκάν ευαγγελίου «ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν...», με τους πολλούς εννοεῖ τους αποκρυφιογράφους, που «επεχείρησαν», ἀλλὰ δεν μπόρεσαν να γράψουν «ευαγγέλια», γιατί ἔγραψαν «χωρὶς χαρίσματος» (*Ὁμιλ. Α' εἰς Λουκᾶ*). Ως παραδείγματα, αναφέρει το Ευαγγέλιο των Δώδεκα, το κατὰ Αἰγυπτίους, το κατὰ Βασιλειδην, κατὰ Θωμάν, κατὰ Μαθθίαν «καὶ ἄλλα πλείονα». Ωστόσο, κάποιες πληροφορίες για τον μαρτυρικό θάνατο του Ησαΐα λέγει ότι τις ἀντλεῖ ἀπὸ ἀπόκρυφο κείμενο (*Ἐπιστ. Πρὸς Ἀφρικανὸν 11,65*), ἐπίσης και για τον φόνο του Ζαχαρία μεταξύ του ναοῦ και του θυσιαστηρίου (*Εἰς Ματθ. 10,18*). Ο ιστορικός Ευσέβιος, αναφερόμενος στις συζητήσεις για τον κανόνα της Καινῆς Διαθήκης, διακρίνει τα βιβλία σε «ὁμολογούμενα», «ἀντιλεγόμενα», «νόθα καὶ αἰρετικά». Στις δυο τελευταῖες ομάδες ἀριθμεί ορισμένα ἀπὸ τα γνωστά σήμερα ἀπόκρυφα κείμενα (*Ἐκκλ. Ἰστ. Γ' 25*).

Επανελημμένα αναφέρεται σε αιρετικούς που χρησιμοποιοῦν ἀπόκρυφα κείμενα ο Επιφάνιος (*Πανάριον 26,5. 30,3. 34,18. 40,2. 45,4. 47,1. 55,362,2 κ.ά.*). Στο ἔργο «**Σύνοψις ἐπίτομος τῆς θείας Γραφῆς**» που ἀποδίδεται στο Μ. Αθανάσιο (PG 28, 432 B), αναφέρονται οἱ *Περίοδοι Πέτρου, Ιωάννου, Θωμά, το ευαγγέλιο κατὰ Θωμᾶν, η Διδαχὴ Ἀποστόλων* και τα *Κλημένεια*, και χαρακτηρίζονται ὡς «νόθα καὶ ἀπόβλητα», που δεν περιέχουν τίποτε το «ἔγκριτον καὶ ἐπωφελές». Πλήρης κατάλογος των ἀποκρύφων δεν σώζεται ἀπὸ κανένα ἐκκλησιαστικό συγγραφέα. Οἱ κάποιοι ἑλλειπῆς κατάλογοι που σώζονται ἀπὸ τους Τιμόθεο τον πρεσβύτερο, Ωριγένη, Μ. Αθανάσιο, Ευσέβιο, και ἀργότερα ἀπὸ τον Νικηφόρο Πατριάρχη Κων/πόλεως κ.ά, καθὼς και ἀπὸ το Γελασιανὸ διάταγμα, επικαλύπτονται ἐν μέρει μεταξύ τους ἢ περιέχουν ονομασίες, που δεν ἀνταποκρίνονται σε κανένα ἀπὸ τα γνωστά σήμερα Απόκρυφα.

Για τον αιρετικό ἢ ὄχι χαρακτήρα ορισμένων ἀποκρύφων (π.χ. του κατὰ Πέτρον ευαγγελίου) γίνονται συζητήσεις σήμερα στην ἔρευνα. **Πράγματι τα ἀπόκρυφα κείμενα ἔχουν μια πολύπλο-**

κη ἱστορία, εἴτε διότι, ὄντας αιρετικά, υπέστησαν επεξεργασία ἀπὸ ὀρθόδοξο χέρι, εἴτε διότι ἄλλα, ἀντίστροφα, ὄντας ἀρχικά ὀρθόδοξα, ἔτυχαν επεξεργασίας ἀπὸ αιρετικούς, που πρόσθεσαν δικές τους διδασκαλίες. Ἐπίσης πολύπλοκη εἶναι και η ἱστορία της χειρόγραφης παράδοσής τους. Συμβαίνει μερικές φορές μια ἀρχαία μετάφραση ἐνός ἐλληνικού πρωτοτύπου να εἶναι ἐκτενέστερη ἢ συντομότερη του πρωτοτύπου. Κι ἀκόμα ορισμένα ἀπόκρυφα σώζονται σε χειρόγραφα, που δεν συμφωνοῦν πάντα μεταξύ τους σε ὅλα τα σημεία. Σε κάποιες περιπτώσεις σώζεται ἓνα ἀπόκρυφο κείμενο σε μια ἐκτενὴ μορφή και σε μια συντομότερη. Ἄλλοτε, η λατινικὴ μετάφραση ἐνός ἐλληνικού πρωτοτύπου εἶναι ἐκτενέστερη ἢ, σε ἄλλες περιπτώσεις, συντομότερη, εἴτε διότι προστέθηκαν μερικές τοπικές παραδόσεις εἴτε ἀντιθέτως διότι ἀφαιρέθηκαν. Ἀρκετά σώζονται στην ἐλληνικὴ πρωτότυπὴ τους γλώσσα, ἀλλὰ και σε ἀρχαῖες μεταφράσεις (λατινικές, κοπτικές, συριακές, αἰθιοπικές, ἀρμενικές κ.λπ.). Μερικά διατηροῦνται μόνο σε αυτές τις μεταφράσεις.

Στη διάρκεια των αἰώνων τα ἀπόκρυφα κείμενα ἔτυχαν διαφορετικῆς ἀντιμετώπισης: Ἄλλοτε καταδικάστηκαν ἀπὸ την Ἐκκλησία (ἰδιαίτερα στη Δύση) ἄλλοτε τροφοδότησαν τη λαϊκὴ ευσέβεια ἢ ἐνέπνευσαν ἔργα τέχνης. Η βυζαντινὴ τέχνη ἔχει σκηνές που η προέλευσή τους βρίσκεται στα Ἀπόκρυφα. Ἀρκεῖ να αναφέρουμε ἐδῶ για παράδειγμα τα ψηφιδωτὰ του νάρθηκα της Μονῆς της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη και της ἐκκλησίας Santa Maria Maggiore στη Ρώμη, που εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ το *Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου*, και περιέχουν σκηνές ἀπὸ την παιδικὴ ηλικία της Παναγίας. Ἐπίσης τα εικονογραφικὰ θέματα του σηηλαίου, ὡς τόπου γέννησης του Ἰησοῦ, της διάνοιξης του ὄρους, για να σωθεῖ ο Ἰωάννης ο Βαπτιστής ἀπὸ τους στρατιῶτες του Ηρώδη κ.ά.π. ἀντλοῦνται ἀπὸ ἀπόκρυφα κείμενα, τα οποία βέβαια με τη σειρά τους μπορεῖ να ἐνσωματώσουν πρωτοχριστιανικές παραδόσεις. Ἰδιαίτερα το *Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου* (μέσα Β' μ.Χ. αἰῶνα) παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον για τις πληροφορίες για το πρόσωπο της Παναγίας.

Τα Ἀπόκρυφα προκάλεσαν κατὰ καιροὺς το ἐνδιαφέρον της ἐπιστήμης, ἰδιαίτερα μάλιστα στην ἐποχὴ μας. Ο J. Charlesworth (*The New Testament Apocrypha and Pseudepigrapha: A guide to publications*, 1987, σ. 1-4) διακρίνει τις ἀκόλουθες φάσεις στο ἐνδιαφέρον της ἐπιστήμης για τα κείμενα αυτά. Η πρώτη φάση συμπίπτει με τον Μεσαῖωνα και την ἔξαρση του ἐνδιαφέροντος κυρίως

για το *Πρωτευαγγέλιον Ιακώβου*. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από την αρνητική αξιολόγηση των Αποκρύφων σε σχέση με την υπεροχή των βιβλίων του κανόνα της Καινής Διαθήκης και φθάνει μέχρι τον 18ο αιώνα με τη μνημειώδη έκδοση του J.A.Fabrizius, *Codex Apocryphus Novi Testamenti* (1703, 21719). Η δεύτερη φάση, κατά τον 19ο αιώνα, χαρακτηρίζεται από τη συνεχιζόμενη υποτίμηση των Αποκρύφων και την αντιμετώπισή τους ως νόθων κειμένων. Τα μεγάλα έργα αυτής της εποχής είναι το *Dictionnaire des Apocryphes*, του J.P. Migne (τόμ. 1-2, 1856) και οι εκδόσεις του C. Tischendorf: *Apocalypses Apocryphae* (1866) και *Evangelia Apocrypha* (1876). Η τρίτη φάση τοποθετείται στην αρχή του 20ού αιώνα και σηματοδοτείται με τη συλλογή των «Αγράφων» από τον Resch και την ανακάλυψη των παπύρων της Οξυρύγχου. Βασικά έργα αυτής της εποχής είναι, πέρα από τις διάφορες εκδόσεις Λογίων της Οξυρύγχου, η πρώτη έκδοση του E. Hennecke, *Neutestamentliche Apocryphen* (1904), που επρόκειτο να γνωρίσει πολλές επανεκδόσεις μέχρι σήμερα σε συνεργασία με τον W. Schneemelcher, καθώς και η έκδοση του M.R. James, *The Apocryphal New Testament* (1924) που αναθεωρημένη και επεξεργασμένη έκδοσή της μας έδωσε πρόσφατα ο K.J. Elliott. Η τέταρτη φάση της έρευνας, κατά τον Charlesworth πάντοτε, που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αρχίζει στη δεκαετία του '60, και διακρίνεται για μια θετικότερη εκτίμηση των Αποκρύφων, εφόσον αυτά συνεξετάζονται τώρα παράλληλα προς τη λοιπή χριστιανική παραγωγή των πρώτων αιώνων ως ένα ρεύμα που συνυπάρχει με τα άλλα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της νέας αυτής περιόδου είναι το πλήθος των επιστημονικών εργασιών που βλέπει διεθνώς το φως της δημοσιότητας, ο προγραμματισμός και η εν μέρει πραγματοποίηση ήδη κριτικών εκδόσεων.

Παρόλον ότι τα Απόκρυφα δεν κομίζουν ουσιαστικά κανένα νέο στοιχείο στην χριστιανική αποκάλυψη και παρόλον ότι συγκρινόμενα προς τα κανονικά Καινοδιαθηκικά κείμενα, υπολείπονται σαφώς από πλευράς θεολογικής εμβάθυνσης στην ιστορία της θείας Οικονομίας, ιστορικών στοιχείων, πνευματικού πλούτου και ηθικού βάθους, μπορεί κανείς να δικαιολογήσει το ενδιαφέρον τόσο των παλαιότερων εποχών, όσο και της σύγχρονης έρευνας γι' αυτά.

Άλλωστε, πολλά από αυτά - που δεν προέρχονται από αιρετικούς - έθρεψαν πολλές γενιές χριστιανών στη διάρκεια της ιστορίας, κι αν δεν βρέθηκαν ποτέ στο κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής, ζούσαν ωστόσο και, ως προσφιλή λαϊκά αναγνώσματα, επιδρούσαν στην περιφέρεια, η δε σιωπηρή περιφερειακή διαδρομή τους συχνά αναδυσόταν εντονότερα προς το κέντρο και επηρέαζε την τέχνη, τη λατρεία, την ηθική οικοδομή, την απολογητική διάθεση.

Τέλος, θέλουμε να σημειώσουμε ότι τα κείμενα αυτά, παρόλο που από πλευράς φιλολογικών ειδών αναπαράγουν συνήθως, όπως ήδη είπαμε, τα φιλολογικά είδη της Καινής Διαθήκης και βρίσκονται στην προέκταση των θεμάτων της, χρονικά απομακρύνονται από αυτήν και καλύπτουν όλη την πρώτη χριστιανική χιλιετία, μερικά μάλιστα είναι ακόμη νεότερα.

Καιρός είναι πλέον η υποκρυπτόμενη ή φανερά εκφραζόμενη από πολλούς άποψη ότι τα Απόκρυφα περιέχουν συγκλονιστικές και ύποπτες για τη χριστιανική πίστη πληροφορίες, και γι' αυτό η Εκκλησία και η θεολογία τα κρατούν μακριά από το αναγνωστικό κοινό, να δώσει τη θέση της σε μια νηφαλιότερη επιστημονική αποτίμηση των κειμένων αυτών.

(Ο πιο απαιτητικός αναγνώστης μπορεί να βρει περισσότερες πληροφορίες στο δίτομο έργο του Ι. Καραβιδόπουλου [και συνεργατών], *Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα*, τόμ. Α' Απόκρυφα *Ευαγγέλια*, Θεσσαλονίκη 1999, τόμ. Β' *Απόκρυφες Πράξεις Επιστολές, Αποκαλύψεις*, 2004, εκδ. Π. Πουρναρά, στη σειρά *Βιβλική βιβλιοθήκη* αρ. 13 και 29). ■